

РОЗДІЛ IV
ПЕДАГОГІЧНІ Й МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ
ОСОБИСТОСТІ

УДК 378:811.161.2

Н.С. Безгодова

*Луганський національний
університет імені Т. Шевченка*

КОМУНІКАТИВНІ ОЗНАКИ МОВЛЕННЯ – СКЛАДОВА
ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ПРИРОДНИЧОГО ПРОФІЛЮ

У статті аналізуються комунікативні ознаки професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю.

В статье анализируются коммуникативные признаки профессиональной речи будущих учителей естественных наук.

The communicative features of future teachers of natural science are analyzed in the article.

Постановка проблеми. У зв'язку з переходом середніх загальноосвітніх навчальних закладів до комунікативно орієнтованої методики викладання як загальногуманітарних, так і філологічних предметів особливої актуальності набуває проблема формування мовленнєвої культури в цілому й професійного мовлення вчителів зокрема. Незаперечним є той факт, що важливим для вчителя є вільне володіння мовою в будь-яких ситуаціях спілкування.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема професійного спрямування навчального процесу під час вивчення мови у вищих навчальних закладах не є новою. Лінгвісти й лінгводидакти вважають професійне мовлення необхідною умовою успішної фахової підготовки (Н. Костриця, В. Михайлюк, В. Момот, Л. Романова та ін.).

Різним аспектам формування професійного мовлення у студентів нефілологічних факультетів присвячені дослідження І. Бугайчук, Л. Головатой, Л. Лучкіної, Т. Рукас, Л. Струганець, Н. Тоцької та ін. У своїх дослідженнях автори визначають якості, що забезпечують формування мовленнєвої

компетенції особистості, урахуються як суто мовні особливості (ступінь оволодіння нормами, комунікативні якості мовлення), так і позамовні чинники (сформованість мотивації до використання української мови в різних ситуаціях, знання законів мислення, практичний досвід мовця, психічний стан тощо).

Добре знання мови фаху підвищує ефективність праці, допомагає краще орієнтуватися у складній професійній ситуації, сприяє ефективному процесу спілкування.

Ф. Гоноболін у «педагогічному мовленні виділяє два чинники: бездоганне володіння мовленнєвими засобами, завдяки яким мовлення вчителя є правильним, зрозумілим, виразним, та дієвість, переконливість, яскравість, що допомагає впливати на слухача» [3], тобто врахування комунікативних ознак мовлення.

Метою статті зацікавлення є аналіз комунікативних ознак професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю. Оскільки мовлення майбутнього вчителя у подальшій практичній діяльності буде джерелом і носієм інформації, засобом впливу й переконання, воно обов'язково має бути нормативним і досконалим.

Виклад основного матеріалу. Логіка дослідження вимагає звернення особливої уваги на ознаки мовлення щодо стилістичної належності – ділового, наукового або розмовного. Зважаючи на це, цілком поділяємо погляд А. Коваль, яка виділяє такі комунікативні ознаки ділового мовлення: об'єктивність, логічна послідовність, повнота інформації, ясність викладу й точність опису, доцільність, переконливість, лаконічність, чіткість, нормативність [4, 106 – 113].

З огляду на те, що професійне мовлення є складовою такого широкого поняття, як «мовлення», вищезазначені ознаки культури мовлення можна вважати ознаками професійного мовлення.

Першою сходинкою до культури професійного мовлення майбутніх учителів природничого профілю є його правильність, тобто дотримання норм літературної мови (писемної чи усної). Мовна норма тісно пов'язана із системою конкретної мови; історично й соціально зумовлена; це – сукупність усталених традиційних реалізацій мовної системи, відібраних і закріплених у процесах спілкування в текстах – художніх, наукових, публіцистичних та ін., сукупність правил і традицій у різних сферах уживання мови [2, 197].

Норма постійно змінюється, оскільки змінюється мова, однак є достатньо консервативною, і в цьому полягає її «охоронна» роль [2, 197]. Правильність

пов'язана з мовною компетенцією адресанта, особливо якщо ним є майбутній учитель. Порушення норм літературної мови засмічує мову, ускладнює сприйняття сказаного, знижує довіру до адресанта.

Опанування норм літературної мови студентами вищих навчальних закладів повинно відбуватися за умови систематичної роботи з лексикографічною, довідковою літературою, текстами різних стилів, живого спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Адекватною правильності є чистота мовлення, тобто чітке дотримання мовних і мовленнєвих норм сучасної української літературної мови у сфері вимови та слововживання.

Останнім часом відбувається сленгізація літературного мовлення, відходять у минуле багато евфемізмів, натомість з'являється пряма номінація денотатів, для репрезентації яких донедавна послуговувалися саме евфемізмами. Як свідчать спостереження, мовлення студентів – майбутніх учителів – засмічене словами-паразитами, уживанням жаргонних, діалектних, просторічних слів, характеризується надмірним уживанням слів іншомовного походження, коли є український відповідник (*аплодисменти* – *оплески*, *електорат* – *виборці*, *процент* – *відсоток* тощо). Очевидно, має право на життя така гіпотеза: чим частіше запозичене слово проявляється дискурсивно, тим більше в нього можливостей закріпитися в сучасній мовній картині світу. Заняття ж з української мови (за професійним спрямуванням) повинні допомогти студентам зорієнтуватися у складній мовній ситуації.

Однією з найважливіших ознак культури професійного мовлення, що пов'язана з добором і побудовою повідомлень та елементів відповідно до загального змісту дискурсу під контролем стратегій адресанта, є точність мовлення. Поняття «точність» має два значення: по-перше, вживання в мовленні слів і словосполучень, звичних для людей, які володіють нормами літературної мови; по-друге, оформлення й вираження думки адекватно предметові або явищу дійсності, тобто несуперечність реального предмета і його назви. Точність мовлення значною мірою залежить від глибини знань та ерудиції студентів й тісно пов'язана з логічністю (послідовністю), а також з доречністю й виразністю.

За Н. Бабич логічне мовлення формується на основі:

– навичок (вправного їх застосування) логічного мислення, спрямованого

на нагромадження нових знань (логіки пізнання), і на передачу цих знань співбесідникові;

- знання мовних засобів, якими можна оформити думку;
- володіння технікою смислової зв'язності, тобто логікою викладу, коли не виникає суперечностей у межах цілого [1, 107].

Логічність – поняття як загальномовне (стосується всіх мов, хоча в кожній мові має свої засоби реалізації, і конкретної загальнонаціональної мови), так й індивідуально-мовленнєве, що залежить від способу мислення, рівня знань, у тому числі життєвого досвіду майбутнього фахівця [1, 110].

Недостатня або ж надмірна експлікація показників логічного зв'язку частин, порушення правил аргументації, логічного ряду, відсутність необхідного узагальнення чи висновку є причинами помилок у логіці.

Серед якостей професійного мовлення студентів нефілологічних спеціальностей ВНЗ особливе місце посідає його доречність, що є синкретичною категорією, оскільки містить низку ознак, які функціонують паралельно, забезпечуючи найвищу впливовість, дієвість ораторського живого, переконуючого слова, бо невміння говорити – серйозна перешкода в житті, побудові кар'єри, іміджу сучасної людини [6, 44].

Видатні оратори давнини й сучасності високо цінують цю комунікативну якість мовлення. Зокрема Арістотель писав: «...Слід дотримуватися поміркованості, бо надмірність наробить більше зла, ніж неопрацьованість мовлення; друге не дуже добре, але й перше є погане... Звідси ті, які говорять поетично, через свою недоцільність стають смішними й вигадливими, а через багатослів'я й незрозумілими».

Для майбутнього вчителя доречність – це вміння вибрати найбільш вдалу форму спілкування, інтонаційну тональність: розмірковану, переконливу, доказову; досягти повноти думки смисловою наповненістю, вагомістю. Мовлення вчителя повинно бути гнучким, динамічним, функціонально мобільним. Н. Бабич вважає, що навички доречного мовлення можна виробити за таких умов, якщо:

- усвідомити необхідність коригувати мовлення щодо його доречності;
- оволодіти культурою мовлення й культурою спілкування за допомогою мови;
- мати високу загальну культуру та норми етики будуть переконанням, а

ввічливість, доброзичливість, терплячість і терпимість до чужих вад, повага до людей – органічними почуттями, а не правилами поведінки;

– засвоїти мову не лише як шкільний предмет, а й як «живу схованку людського духу», зберегти її – цей народний скарб [1, 135].

Мовлення майбутнього вчителя повинно відрізнятися виразністю. У красномовстві з найдавніших часів високо цінувалася спроможність хвилювати душі слухачів. «Красномовству властиво захоплювати їх усяким способом. Воно то вривається в думки, то закрадається в них, сіє нове переконання. Визволяє вкорінене», – писав Ціцерон.

Виразність мовлення – це перехід від комунікативного вміння до комунікативної майстерності. «Учитель – не актор, але ж він професіонал, і від нього вимагається мистецтво красномовства не в умовах сцени, а в умовах класу» [1, 142]. Не може бути вчителя, який не володіє основними законами й методикою риторики, мистецтва хорошого мовлення. Отже, для майбутнього вчителя говорити виразно – це значить добирати з арсеналу понятійних, емоційно-експресивних засобів такі, що викликають діяльність уяви, тобто змушують бачити почуте й давати йому оцінку. Це досягається за допомогою інтонації, фразового наголосу, ритмомелодики, звукової організації тексту, експресивно-забарвленої лексики, фразеології, фігур поетичного синтаксису тощо, а також використання міміки, жестів та інших невербальних засобів.

Для студентів природничого профілю ВНЗ не менш важливою ознакою культури мовлення є доступність. Учитель повинен дбати, щоб слова, сказані ним, були зрозумілими, пристойними і правильно розташованими [5, 262].

Доступність за формою забезпечується розбірливістю на рівні техніки мовлення – сили голосу мовця, ясності дикції, оптимального темпоритму мовлення тощо.

Свою мовленнєву майстерність майбутні вчителі збагачують з народного золотослову, художньої літератури, ораторської спадщини кращих промовців. Багате, яскраве мовлення вчителя характеризується наявністю синонімів, антонімів, використанням багатозначних слів, прислів'їв, приказок, крилатих висловів тощо, які надають мовленню інформаційної насиченості.

З точки зору мовленнєвої комунікації найважливішими комунікативними якостями мовлення є змістовність, доречність, логічність і послідовність мовлення; з точки зору культури мовлення – правильність, чистота, виразність

(образність), багатство (різноманітність).

Висновки. Отже, для майбутніх учителів природничого профілю комунікативні якості мовлення є складовою професійної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення: Навч. посіб. – Львів: Світ, 1999. – 232 с. – Бібліогр.: с. 222 – 223.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підруч. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
3. Гоноболин Ф.Н. Книга об учителе. – М.: Просвещение, 1965. – 260 с.
4. Коваль А.П. Культура ділового мовлення. – 3-тє вид. – К.: Вища шк., 1982. – 288 с.
5. Сагач Г. Золотослів: Навч. посіб. для середн. і вищ. навч. закл. – К.: Райдуга, 1993. – 378 с.
6. Синельникова Л.Н., Лапотько А.Г. Риторика как научная и учебная дисциплина: пособие для учителей, студентов, учащихся школ и гимназий. – Луганськ, 1996. – 89 с.

УДК 378.147:808.5

Н.Б. Голуб

*Національний педагогічний
університет імені М.П. Драгоманова*

ЗНАЧЕННЯ ДИДАКТИЧНОЇ СПАДЩИНИ М.Ф. КВІНТІЛІАНА ДЛЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОМОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті проаналізовано зміст першої античної методики навчання риторики, розробленої М.Ф. Квінтіліаном; обґрунтовано її важливість для процесу підготовки сучасного вчителя. Звертається увага на найсуттєвіші моменти у доробку вченого, актуальні для формування культуромовної особистості вчителя.

В статье проанализировано содержание первой античной методики обучения риторике, разработанной М.Ф. Квинтилианом; обоснована ее важность для процесса подготовки современного учителя. Автор обращает внимание на существенные моменты в наследии ученого, которые являются актуальными для формирования культуроразыковой личности учителя.

In the article the content of the first antique technique of teaching rhetoric developed by M.F. Quintilianom is analysed. The author proves its importance for the process of training a modern teacher. The essential moments of a creative heritage of the antique scientist which are actual today for formation of the language competence of a teacher are paid attention.

Риторичну освіту сьогодні справедливо вважають одним із найбільш перспективних і важливих лінгводидактичних напрямів, головна мета якого – формування і виховання носіїв змістовного, переконливого, хорошого й грамотного мовлення. Риторика як невід’ємна складова трикомпонентної